

6. Загальна теорія держави і права (підручник для студ. юрид. спеціальностей ВНЗ) / За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова. – Харків, 2002. – 432 с.
7. Бахрах Д.Н. Правовые льготы // Справедливость и право. Свердловск, 1989. – С. 74-78
8. Даев В.Г. Иммунитеты в уголовно-процессуальной деятельности // Правоведение. – 1992. – №3. – С. 45-49.
9. Козюк М.Н. Правовое равенство и привилегия депутатской неприкосновенности // Личность и власть. – Ростов на Дону, 1995, – С.187.
10. Руднев В.И. Иммунитеты от уголовного преследования // Журнал российского права. – 1998. – № 7. – С. 36-41.
11. Мирошник С. В. Правовые стимулы в российском законодательстве: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону, 1997. – С. 75.
12. Малько А. В. Иммунитеты в праве: загальнотеоретичні проблеми // Вісник університету. – Тольятті. – 1999. – №6. – С. 17.
13. Агаев Ф.А., Галузо В.Н. Иммунитеты в российском уголовном процессе. – М., 1998. – С. 69.
14. Карташкин В.А. Как подать жалобу в Европейский Суд по правам человека. – М. 1998. – С. 73.
15. Гомьен Д., Харрис Д., Зваак Л. Европейська конвенція про права людини і Європейська соціальна хартія: право і практика. – К., 1998. – С. 457.
16. Григорук Н.Г. Непорушність повноважень народних депутатів України // Часопис, Київського університету права. – 2002. – № 2. – С. 75.

УДК 348.58:281.9:262.1“18”

К.А. Голдакова

РОЗГЛЯД СПРАВ СТОСОВНО ПРАВОСЛАВНОГО ДУХІВНИЦТВА В ЦЕРКОВНОМУ СУДІ У ХІХ СТОЛІТТІ

На жаль, в сучасному світі практично ніхто не знає церковних канонів і стара церковна практика також канула в лету. Серед духівництва також фактично не залишилося досвідчених людей і майже зовсім немає в публіці.

Але даний збіг обставин не повинен ніяк відобразитися на значенні і визначенні важливості духовного суду, оскільки від нього залежить клір, “а від хорошого або поганого кліра залежить розвиток духовного життя народу, дотепер ще дуже мало і дуже незадовільно наставленого в християнському вченні” [1, с. 16]. ХІХ століття характеризується як епоха дискусій – думки про церковний суд Помісного Собору, обговорення цього питання на Соборі. Потім в ХХ столітті настала боротьба проти самих судових інститутів всіх релігійних організацій в роки радвлади і жорстке втручання державних органів влади в церковне управління при формальному відділенні Російської Православної Церкви (РПЦ) від держави. І хоча з епохи “перебудови”, здавалося б, пройшло досить часу для відновлення різного роду церковних інститутів і для освіти церковної “публіки”, питання про церковний суд все ще темне для наших сучасників.

Тематика церковного суду та справ, які він розглядає, неодноразово підіймалася як в юридичній, так і в церковній літературі. Існують прихильники ідеї церковного суду і учені, які повністю заперечують цю необхідність. Найбільш відомі роботи Філарета, митрополита Московського; М. Вруцевича, С. Татищева, С. Рождественського, А. Кострикіна, А. Папкова, І. Беллюстіна і ін [2].

Джерелами для вивчення питань церковного суду і його необхідності для православного приходського населення і світського життя можуть бути: Історія Росії в XIX столітті, Відділ рукописів і рідкісних книг Російської національної бібліотеки ім. М.Є. Салтикова-Щедріна, Історія християнської церкви в XIX столітті, Укази 1 червня 1851 року і 9 серпня 1864 року, Статут про попередження і припинення злочинів і інші [3, с. 143].

Проблема церковного суду гостро стоїть перед нинішнім українським і близьким до нас російським церковним суспільством: виникають господарські суперечки між приходом і настоятелем, приходом і єпархією. У церковному середовищі опинилося немало людей, що шукають можливості збагатитися за рахунок пастви. Скарги на приходське духівництво надходять і в світську пресу. Священники опинилися в тій ситуації, що переміщення їх з приходу на прихід залежить від матеріальних міркувань, думка приходу ніяк не враховується.

Виникають конфлікти і навколо здійснення церковних служб. Нарешті, найбільша кількість заяв, з якими звертаються, – прохання про церковне розлучення. І абсолютно очевидно, що від того, чи знайде Церква спосіб справедливого вирішення різного роду конфліктів, чи зуміє вона, як добрий пастир, захистити паству від вовків – залежить і відношення до неї суспільства.

В давнину на Русі сфера церковного суду і система покарань визначалася княжими статутами. Церковний суд копіював форми існуючого світського суду, використовував систему штрафів і був важливим джерелом доходів. Княжі статuti визначали коло осіб, над якими тільки Церква мала право суду: до них відносилися всі представники кліра, ченці, а також жебраки, ізгої. Крім суду над всім населенням у справах шлюбних і справах віровідступництва (еретичество, волхвання і т.п.) єпископи здійснювали і суд над населенням земель, що належали Церкві.

Регламентувати церковний суд намагався Стоглавий Собор 1551 р. Постанови Собору захищали підсудність духівництва церковному суду, а також прагнули обмежити участь світських урядовців в церковному суді. Діяльність цих урядовців, що неприхильно розправлялися з попами, могла викликати як самосуд над ними, так і нарікання у тому, що єпископи наглядають Церкву “по царському сану земного царя ради своїх прибутків”. Посилення державної влади вело до скорочення простору церковного суду. Справи про розбій і душоубство кліриків перейшли в юрисдикцію великого князя. Великий князь брав на себе і обов’язки страчувати еретиків.

Вже з середини XVII ст. держава визначає “захист віри” своїм обов’язком – Уложення 1649 р. визначало, що покаранням за хулу на Бога, Богородицю, святих і хрест повинне бути спалювання, тим самим сфера церковного суду і державного починали співпадати. Уложення вводило і Монастирський наказ – орган, який повинен був здійснювати і суд над духівництвом.

Реформи Петра I продовжили обмеження сфери судової діяльності Церкви. Клірики по тяжких злочинах підлягали державному суду, ряд питань про спадок і вступ до шлюбу також був вилучений з ведення церковного суду. З другого боку, держава поклала на Церкву виконання поліцейських функцій. Таким

чином здійснювався контроль за “буттям у сповіді і причащення”. Вищою судовою церковною інстанцією був Синод. Він покірливо позбавляв сану супротивників урядової лінії, а також карав відповідно до державного законодавства осіб, що не були тривалий час на сповіді.

На рівні єпархій суд здійснювався, згідно Статуту духовних консисторій 1841 р., як архієреями одноосібно без формального судочинства по маловажних справах, так і судовим відділенням духовних консисторій. Розгляд здійснювався “присутністю” – колегією, в яку входили духовні особи по вибору архієрея, затверджені Синодом [4, ст. 279]. Архієрей в засіданнях присутності участі не брав, а лише знайомився з підсумками і візував визначення. Неодмінним учасником засідань був секретар консисторії, який очолював канцелярію і ніс відповідальність за правильність діловодства. Секретар звітував безпосередньо обер-прокурору Синоду за ведення справ. Рішення набувало чинності тільки після затвердження його архієреєм, він міг повернути справу на повторний розгляд і мав право винести власну ухвалу. Про такий випадок консисторія повинна була повідомляти в Синод і обер-прокурора.

Принципи, покладені в основу реформи – відділення суду від адміністрації, гласність, змагальність – дістали широке схвалення російської громадськості. Питання про те, чи застосовні нові принципи і в церковному суді, чи відповідають вони канонам, став предметом обговорення в церковному середовищі і привів до спроб реформувати цей суд. Захисники реформи указували на повну відсутність прав у священників, свавілля з боку адміністрації, відсутність церковних законів про покарання.

У зв’язку з судовою реформою стали говорити і про необхідність скликання Помісного Собору як вищу судову інстанцію, а також про необхідність створення ближчої до приходу судової інстанції.

Створений в 1870 р. Комітет під головуванням митрополита Московського Макарія (Булгакова) розробив проект реформи, по якому передбачалося створення трьох судових інстанцій (духовних суддів, церковно-окружних судів і судового відділення Синоду). У юрисдикції церковного суду залишалися священнослужителі у справах, заборонених канонами, і такими, що випадають зі сфери цивільного суду, а також по злочинах, передбачених кримінальним правом, але за своєю суттю підлягаючим духовному суду. Проте, знайшлися супротивники реформи, причому вони виступили під гаслом збереження канонічних норм, і, в першу чергу, судової влади архієрея. А.Ф. Лавров (згодом єпископ Віленський Алексій) пропонував свій проект: створення судового органу у вигляді обраної колегії священників під головуванням архієрея. Незалежність суду він вважав за можливе забезпечити через:

- 1) виборність суддів;
- 2) змінюваність суддів тільки по суду;
- 3) колегіальний образ вирішення справ;
- 4) гласність судочинства.

Проте жоден проект не був прийнятий, а справа реформування суду відкладена. Супротивники усіляких реформ торжествували перемогу. Професор,

протоієрей Михайло Горчаков у зв'язку з невдалою реформою писав про те, що, по-перше, Церкву необхідно звільнити від кримінальної і цивільної влади, яка несумісна з сутністю і призначенням Церкви; а по-друге, створити церковно-суспільне судне право і церковно-суспільну судну владу, незалежну у її внутрішньому ладі і діяльності від держави і засновану на правилах Уселенської Церкви. У обговоренні реформи суду він побачив прояв двох напрямів: бюрократичного, для якого Церква – лише “відомство православного сповідання”, і церковно-ієрократичного, що вбачає в Церкві “виключно божественну установу, в якому архієреї – єдині розпорядники у всіх сферах і відносинах на їх виключно особистий розсуд”. Церква, у такому разі, стає абсолютно безсилою в знищенні етичних недоліків, що закралися в середовище її членів, в піднесенні етичного життя в її суспільстві і у впливі на зміцнення етичних відносин в державному і цивільному житті своїх членів.

Таким чином, всі спроби реформ, зроблені в XIX – початку XX ст., не змінили ситуацію. Священики як і раніше залишалися безправні перед консисторським судом. Результат справи визначало слідство, що перетворювалося, по зауваженню архієпископа Новгородського Арсенія (Стадницького), з попереднього в остаточне. Захист взагалі відсутній, справи розглядалися заочно, втручання архієреїв приводило тільки до додаткового свавілля. Питання про церковний суд обговорювалося у відгуках єпархіальних архієреїв, на Передсоборній присутності, на Передсоборній нараді і в Передсоборній раді.

В ході Передсоборної присутності було дане визначення “церковному злочину”, визначені покарання, яким може бути підданий член Церкви. Принцип відділення суду від адміністрації був прийнятий в Передсоборній присутності як основоположний, проте місце архієрея в судових інстанціях викликало суперечки. Була ясно усвідомлена і проблема церковно-судного статуту. Зазвучали голоси про те, що принципи формального суду непридатні до церковного.

На Помісному Соборі 1917-1918 рр. був створений Відділ про церковний суд, і дискусія про суд розгорілася з новою силою, зосередившись навколо питання про місце єпископа в суді і про участь в ньому мирян. Судова реформа була в черговий раз провалена, вже на рівні Наради єпископів. В результаті Церква виявилася без певної судової системи в роки страшних гонінь і свідомо провокованих владою церковних розколів. Але і створення тієї системи судів, яка проєктувалася в передреволюційний період, теж було неможливе в нових умовах.

Церковний суд в радянський період – це ненаписана сторінка в історії РПЦ. Сам інститут релігійного суду був заборонений владою, проте рішення про позбавлення сану, про заборону в богослужінні приймалися неодноразово. Неодноразово архієреї виводили за штат кліриків, неугодних властям. Весь цей досвід дотепер ще не став предметом аналізу.

Роблячи висновок відносно сучасної ситуації на підставі історичних даних, можна привести як приклад роботу римського ченця Грациана з Болоньї (XII ст.). Він склав обширний труд “Узгодження неузгоджених канонів”. У Російській Церкві крім “Книги правил” існує Керманіч, Статут духовних консисторій, численні укази Синоду, рішення Соборів, у тому числі і Помісного

Собору 1917-1918 рр., Помісних Соборів ХХ ст. Ніхто не узгоджував цей матеріал. У архієрея і єпархіального суду є чудова можливість вибрати саме ті норми, які їм до вподоби. Схоже, що всупереч канонам і історичній традиції укладачі виходять з принципу непогіршеності єпископа і втечі священників і пастви в “інакомислення” вже не бояться.

Література

1. Лесков Н. Духовный суд. – СПб., 1880.
2. Резолюция Филарета, митрополита Московского в “Душеполезном чтении” за 1871–1875 гг.; Вруцевич М. Руководство для консисторий, духовных следователей и духовенства. – СПб., 1909; Татищев С. С. Император Александр II. Т. 2. СПб. 1903; Рождественский С. В. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения. СПб. 1902; Кострыкин А.Н. Формирование новой конфессиональной политики России в Царстве Польском (сер. 60-х годов XIX века). – Вестник МГУ. Серия История, 1995, № 4; Папков А. А. Церковно-общественные интересы в эпоху царя-освободителя. СПб. 1902; Беллюстин И. С. Описание сельского духовенства. – Париж. 1858.
3. История России в XIX веке. Т. 3. СПб. 1908; Отдел рукописей и редких книг Российской национальной библиотеки им. М. Е. Салтыкова-Щедрина, ф. 257, оп. 1, д. 5, л. 9 об.; История христианской церкви в XIX веке. Т. 2. Пг. 1901, с. 605; Указы 1 июня 1851 года и 9 августа 1864 года в П.С.З. №№ 25236 и 28470; ст 282 и далее Устава о предупреждении и пресечении преступлений в редакции 1871 года.
4. Устав о предупреждении и пресечении преступлений; Отчет обер-прокурора св. синода за 1849 г.

УДК 348.58

І.А. Бальжик

ДУХОВНІ, ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ ЦЕРКОВНОГО СУДУ

Судова влада є одним із видів церковної урядової влади [1]. Суд в Церкві існує з давніх часів. Його існування обумовлене людською гріховністю. Підстави, на яких базується церковний суд визначив Сам Христос: “Если же согрешит против тебя брат твой, пойди и обличи его между тобою и им одним; если послушает тебя, то приобрел ты брата твоего; если же не послушает, возьми с собою еще одного или двух, дабы устами двух или трех свидетелей подтвердилось всякое слово; если же не послушает их, скажи церкви; а если и церкви не послушает, то да будет он тебе, как язычник и мытарь” (Мф. 18:15-17) [2].

У церкві прийнято розрізняти церковний суд “внутрішній” і “зовнішній” [3]. Суд Церкви простягає свою силу як на внутрішнє, інтимне життя людини, так і на зовнішню його сторону.

Внутрішній, або етичний, церковний суд, діючий над совістю, у сфері духовного життя людини має своє відображення в сповіді як акт боговстановленого таїнства покаяння. У його основі полягає євангельський закон, предметом є гріх, у всіх його ступенях і видах прояву [4].